

Odne mun cokkan gávtti, dan arvedávgegávtti

Aura Pieski

“Ihttin mun cokkan gávtti, dan gollegávtti”, celkkii váhkar duorastaga ruoktot boadedettiin. Dán jagi eanáš Sámi álbmotbeaivve doaluin leat šluhttejuvvon Covid-19 ráddjehusaid dihte. Skuvlamánát besse lihkus binnáš jobe ávvudit bearjadaga. Seammás sii besse guldalit maid olbmot ja sin gávttit dán jagi muitaldije.

Go boarrásut nieidan lei sullii seamma boaris go nuorat nieida dál, ráhkkanime Ohcejoga ja Sirmá oktasaš álbmotbeaivve doaluide nugo leamaš jahkásaš vierrun. Coggen sutnje alit gávtti. Dan botta go ieš gárvodin, son finai viežžamen karneválabiktasin oaiivilduvvon háldesoajáid ja cokkai daid sealgásis. Oidnen su dasa lassin figgamen nahkehit háldevuolppu gávtti ala. Evttohin ahte moai nulle gávtti, go son čielgasit háliidii ávvudit sámi álbmotbeaivvi háldebiktasiiguin. Binnaš gal heahpanin nieiddaža bivttasválljema. Ledjen dieđusge sávvan, ahte son livččii välljen gávtti. Doaluin dovden dárbbu čilget munno gárvodanfearána vuorrasut áhkku, guhte čohkkái seamma beavddis munnuin. Áhkku boagustii ja dadjalii: “Hás don de boahhte jagi goarut háldegávtti nieidasat.” Nu mun dahken, ja čuovvovaš doaluin nieiddaš šlivgohalai duđavažžan pezzegávttiin. Nie unnivuoda rájes son beasai mitalit biktasiiguin gii son lea, ja mo son jurddaša iežas.

Beaivi čuvvgoda go oainnán gávttahasa. Vaikko eat šat beaivválaččat, de ain mii gulahallat gávttiiguin. Mii oahppat dovdat maid gákteohca, dilit, gahpir, soadjageažit, boagán, holberavda, hearvabáttit ja vuoddagat mitalit. Hárjánan čalbmi oaidná gosa gávttahasas lea gullelašvuhta. Muhtin guovlluid gákteosiin oaidnit vel dan maid leago olmmoš náitalkeahtes, náitalan dahje leaskan báhcán. Mii leat maiddá oahpahuvon, ahte guovtti sierra guovllu gákteosiid ii heive seaguhit. Gávttiin olmmoš guoddá ovddit buolvvaid historjja badjelis, ja seammás čatná oktavuođaid otná sápmelaččaid gaskkas. Daninge váivašuvvat go ee. Suoma valáštallit gárvodit fasttit fakegávttiiguin, mat eai gula riekta gosage. Sii geat gárvodit gáktelágan karneválabiktasiiguin badjelgehččet ja dulbmet sápmelaččaid liekkus biktasiiguin gulahallama. Sii eai gula mo muhtumin dat jaskatvuhta čuorvu jorggu gávtti hámis.

Háliidan nannet gáktegulahallama ja fievriddit dan árbbi boahhte buolvvaide sihke eadnin ja oahpaheaddjain. Mannan vahkus oahpahin skuvllas nuoraid čuodit. Barggadettiin mitalin mo gávttis oaidná olbmo gullelašvuoda. Čájehin vuoddagiid, ja čilgejin mo min guovllu nissoonolbmo vuoddagis lea johka muittuhussan das, ahte mii leat čáhcegáteolbmot. Jorgalin gándajoavkku guvlu ja jotken: “Állet fal gánddat dáhpedorpmis cokka nissoonolbmo vuoddagiid.”

De bisánin – ja jotken:

“...jus ehpet hálit.”

Healkkehin go fas oktii jorahin gánddaid oktan joavkun, jearakeahhtá sis mo sii iežaset oidnet. Nie ledjen fuomáškeahhtá fárus málemin konservatiivvalaš ja oktageardán oainnu máilmmis. In dáhttul, muhto dušše dainna ahte barggan nugo lean hárjánan ja mo ieš lean oahpahuvon. Sohkaheallat leat ohppon rollat, nugo Judith Butler (1999) cealká. Iežan sániiguin nannejin gáttu das, ahte leat dušše guokte joavkku (nieiddat ja gánddat). Kánske dasa lassin nannejin muhtin ovdagáttuid, vaikko jurdda lei oahpahit duoji ja árbevieruid. Gáktenorpma mielde almmáolmmoš ii berreše coggat nissoonolbmo gávtti dahje eará gárvuud ja nubbigenziid. Nabe dalle jus sáhka lea sohkaheallat olbmot ja dahje jos olmmoš dovdá iežas nubbin sohkaheallin go ieš lea? Dat lea dakkár ášši maid arvedávgesearvuš ferte ieš gieđahallat ja mearridit. Lean oaidnán bártni, gii čijada nieidda gávttiin ja son lea hui fávrui. Sohkaheallat gávtti in leat vuos oaidnán, muhto sávan ahte dat olmmoš, gii alces dakkára goaruha dovdá iežas ráhkistuvvot oassin min ivdnás ja mánggahámat servodagas.

Ráhkistan duoji ja duodjeárbbi. Justa dál oahpahalan áddet maid sohkaheallat (Nonbinary Thinking) mearkkaša, ja mo duodjeárbbi sáhtášii oahpahit dan vuhtii válddedettiin. Maŋŋá go ribahin oahppiid gielidit nissoonvuoddagiid geavaheamis lean gulahallan olbmuiguin dán áššis. Sin rávvagiid mielde ráhkkanin čuovvovaš duodjediibmui mitalit sin birra, geat dovdet iežaset eará sohkaheallin go manin sin leat atnán riegeadeames. Čájehin govaid bártniin, geain leat girjját gákteávdnasiiguin gorrojuvvon nissoonolbmo dahje dievdogávttit. Mitalin govvaovdamearkkaiguin das mo olbmot rastildit dáhttul rájáiid gákteávdnasiid válljedettiin dahje silkki eret guodeettiin. Hálaimet maiddá das mo duodji eallá ja ođaduvvo: dološ gahpirmáallet ealáskahttojuvvojit ja ođda máallet plánejuvvojit. Loahpas dáhtton oahppiid plánat sin iežaset niehkogávtti álbmotbeaivve vahku gudnin.

Olmmoš oahppá gitta guovtti soabbái. Dađistaga iešgudegelágan olbmuid deaivvadedettiin ja singuin gulahaladettiin lean áddegohtán, ahte máilbmi lea ain girjásut go masa lean hárjánan. Dát čálus lea riegeádan mánga olbmo oktasaš jurddaheami boadusin, ja lean ieš oahppan issoras olu dán jurddamátkkis. Das fuolakeahhtá in velge riekta dieđe mo mánáid sáhtášii bajásgeassit sohkaheallat vugiin sámi bivttastanárbevrrui. Sohkaheallat doabage ii leat vuos sajjáiduvvan ja muhtumin eahpidan leango välljen boastto doahpaga vuodul guorahallat ášši. Goitge dan doahpaga guorahallan čalmustahtá dan, ahte heteronormatiivvalaš oaidninvuohki lea beare oktageardán ja veahkaválddálaš vuohki oaidnit máilmmi. Olbmuin lea vuoigatvuhta mánggahámat girjás vugiide leat ja gárvodit. Oahpahaš bajimus ulbmilin sáhtáge oaidnit oahpahit mánáideamet ráhkistit mánggahámat Sámi, mas leat iešgudegelágan ivnnet.

Gieskat lohken artihkkala, mas guorahalle dan man maŋŋit ivnnet leat ihtán mángga máilmmi gielaide. Sáhtá leat, ahte dolin ii lean nu dehálaš earuhit omd. ruoná ja aliha, iige daidda danin gávdnon sierra sátni. Go dárbu šattai, de gillii ihte sátni mat muitaldije sierra ivnniin. Seamma láhkai sáhtá jurddašit, ahte eat leat ovdal dárbbášan muhtin sániid, mat dál gávdnojit ee. *Nuoraidráđi*

seksuálavuoda sátnegirjji. Buot sátnegirjji sánit eai leat vel geavahusas dahje normerejuvvon sámii servodagas. Giella váikkuha dasa mo mii jurddašit ja maid mii oaidnit. Mii eat (vel) riektá oainne sohka beallid girjái vuoda. Muhtumin ieš maid dovddan dego oainnašin dušše čáhppada ja vielgada, vaikko munnje lea muitaluuvon ahte alit ja ruoksat maid gávdno.

Mo sáhttit doalahit árbevieruid ja seammás čáhkkehit saji individuála identitehtaide, mat eai čuovo gárvves normatiiva bálgáid? Jovvna Jon Anne Kirstte Rávnna (Rauna Kuokkanen) mielde muhtin árbevierut sáhttet duolbmat, vealahit ja soardit. Sáhttáge jearrat makkár árbevieruid mii háliidat doalahit, seailluhit ja ovddidit? Sohka bealneutrála jurddašuvuohki hukse máilmmioainnu, mas juohke ovttas lea riekti leat dat gii lea, maiddá gávttiin. Luobbal Sámmol Sámmol (Samuli Aikio) oavvilda, ahte jo dološ sámii eallimis leat dovdan ja dohkkehan mánggalágan spiehkastagaid ee. olbmuid, geat leat gárvodan nuppi sohka bealli gárvvuide. Ii leat sáhka ođđa áššis sámiiid gaskkas, ja sáhtášii beanta lohkat renesánsan dan go olbmot leat duostagohtán leat dat geat sii leat maiddá gáktegeavahusas ja -goarrumis. Illudan oaidnit mo olbmot ain dás duohkoge juogadit gávttiiguin iežaset muitalusaid, nu ahte biktasiin leat nana ruohttasat árbevieruin. Illudan maiddá dasa go vuorrasut buolva searvá ságastallamii ja ovttas guorahallat makkár ođasteapmi lea dohkálaš. Dat gulahallan nuorat ja vuorrasut buolvva gaskkas lea ealli gáktekultuvrra mearkan.

Juohke olbmot lea árvi ja dehálaš rolla bás Sámii servodagas. Juohke ovttas mis galgá leat vejolašvuhta dohkkeheapmái ja ráhkisvuhtii. Iešmearrideapmi ii ollašuva jus iešmearrideapmi iežas rupmaša ektui ii ollašuva (Kuokkanen 2019). Jus gávtti oaidnit olbmo nubbin liikin, de dán oktavuodas sáhtášii lohkat, ahte iešmearrideapmi ii ollašuva jus iešmearrideapmi iežas gávtti ektui ii ollašuva (Laiti 2021).

Ná álbmotbeaivve háliidan ávvudit eallima girjái vuoda, ja čáhkkehit saji sidjiide geat rahčtet dan ovddas. Sávan ahte min bás Sámážiis lea sadji olbmuid arvedávgeivnniide, ja ovttas sáhttit illudit daid čábbodagain. Čállinproseassa áigge jerren Risten Piera Nils Jovvna Joaris rádi mo sáhtašin doarjut arvedávgeolbmuid: “Okta vuohki lea guldalit. Dainna oktageardánis daguin čáhkkehat saji. Muhtumin jo dat sáhtá leat doarvái.” Go koronadilli ložže ja beassat muhtumin fas čoačkanišgoahit, illudan ain dárkileappot guldalit maid olbmot – ja sin gávttit – muitalit.

Almmuhuvvon bloggá *Dat álgá mis guovva-* mánu 6. beaivvi 2021: data.gamis.blog

Gáldut lassediđuide:

Neahtasiiddut (liŋkkat gávdnojit bloggá data.gamis.blog):

Suoma Sámedikki nuoraidráđđi, 2019, *Seksuálavuoda sátnegirjji*
Rauna Kuokkanen, *Sámenissonat, «árbevieru» ja veahkaválddi hámit*

Yle Sápmi, 2015, *Duodjedutki: «Nuoraide gákti sáhtá leat hui hearkkes ášši»*

Yle Sápmi, 2016, *Historihkar: Dološ sámii gal dovde ja girde homoseksualitehta*

Yle Sápmi, 2018, *Ládjogahpira duddjon beroštahtá olbmuid – Bargobájiid ordnejit gida miele*

Yle Sápmi, 2016, *Ođđa gahpirmálla čijaha náitalkeahhtes nuortalaš sámenissoniid oavvi*

Fiona Macdonald, ScienceAlert, 2018, *There's Evidence Humans Didn't Actually See Blue Until Modern Times*

Girjji:

Butler, Judith, 1999, *Gender Trouble*

Kuokkanen, Rauna, 2019, *Restructuring Relations Indigenous Self-Determination, Governance, and Gender*

Pieski, Outi & Harlin, Eeva-Kristiina, 2020, *Ládjogahpir – máttaráhkuid gábagahpir*

Ságastallanguoimmit:

Daane Giergevaerie (Daniel Steinfjell), 2021

Ingør Ándde Ánde Mihkkala Marielle (Marielle Gaup-Beaska), 2021

Jovvna Jon Anne Kirstte Rávnna (Rauna Kuokkanen), 2021

Risten Piera Nils Jovvna Joar (Joar Nango), 2021

Mihkku Ilmar Jenni (Jenni Laiti), 2021

Ville Risten Pirkko Anne (Anne Olli), 2021